

Η ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΗΣ ΘΑΝΑΤΙΚΗΣ ΠΟΙΝΗΣ: ΚΟΙΝΗ ΑΝΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ –ΕΥΡΩΠΗ, ΕΛΛΑΔΑ, ΗΠΑ – ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

ΓΙΩΤΑ ΚΡΑΒΑΡΙΤΟΥ

Η Γιώτα Κραβαρίτου διδάσκει Ευρωπαϊκό Δίκαιο στο ΑΠΘ και στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας.

1. Ο Μπεκκαρία, Cesare Bonessana marcese de Beccaria, είναι εκείνος που πρώτος στην Ευρώπη με το περίφημο δοκίμιό του *Dei delitti e delle pene* –*Περί Αδικημάτων και Ποινών*– εκφράζεται ακαριαία κατά της θανατικής ποινής. Το βιβλίο δημοσιεύεται το 1764 στο Λιβόρνο, και μάλιστα ανώνυμα την πρώτη φορά, λόγω του επαναστατικού του περιεχομένου. Τα επιχειρήματά του κατά της θανατικής ποινής απλώνονται αστραπιαία σε όλη την Ευρώπη: το 1766 μεταφράζεται στα γαλλικά από τον σοσιαλιστή ουτοπιστή Morelly, ακολουθούν απανωτές επανεκδόσεις, την επόμενη χρονιά μεταφράζεται στα αγγλικά και, συνελόντι ειπείν, ασκεί βαθύτατη επίδραση σε ολόκληρο το νομικό και τον σκεπτόμενο κόσμο. Ο στοχασμός του και οι θέσεις που αναπτύσσει για την αντιμετώπιση των εγκληματιών εγγράφονται στο ρεύμα του Διαφωτισμού και των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και βασίζονται, κυρίως, στον Ελβέτιο, τον Ρουσσώ και τον Μοντεσκιέ. Το πόνημα συστηματοποιεί κατά τρόπο εξαιρετικό τις ιδέες των διαφωτιστών, μεταφέροντάς τες για πρώτη φορά στο χώρο του ποινικού δικαίου. Οι θέσεις του Καισαρίου Βεκκαρίου –όπως είχε εξελληνισθεί το όνομά του στις πρώτες εκδόσεις– συζητούνται

ευρέως, το βιβλίο γρήγορα θα αποδοθεί σε, τελικά είκοσι δύο, ξένες γλώσσες: η κατάργηση της θανατικής ποινής είναι μια ιδέα τόσο επαναστατική στην Ευρώπη που θα έχει ως συνέπεια η κυκλοφορία του να απαγορευτεί, και σε πολλές χώρες να διακινείται παράνομα. Η ιδέα ότι πρέπει να αλλάξει ο τρόπος τιμωρίας γενικεύεται, παρατηρεί ο Φουκώ, καθώς και το αίτημα-θέση ότι «στον χειρότερο δολοφόνο ένα πράγμα τουλάχιστον πρέπει να γίνεται σεβαστό όταν τον τιμωρούν: η ανθρώπινη οντότητά του». ¹ Ο Μπεκκαρία θέλει να δείξει, μεταξύ άλλων, ότι η θανατική ποινή δεν ωφελεί την κοινωνία, δεν είναι αναγκαία γιατί δεν εμπνέει το φόβο που επιδιώκει ο νόμος ο οποίος την προβλέπει, αλλά είναι ένα φριχτό θέαμα – τότε οι εκτελέσεις στις πλατείες με τη συρροή του πλήθους επείχε τω όντι θέση παράστασης–, που σε ορισμένους προκαλεί συμπάθεια μαζί και αγανάκτηση, αλλά δεν παραδειγματίζει.

2. Στην ελληνική γλώσσα το έργο το μεταφράζει με βάση το γαλλικό ο Αδαμάντιος Κοραής από το Παρίσι, όπου είναι εγκατεστημένος, και κυκλοφορεί ήδη από το 1802 με πρώτο τίτλο *Περί αμαρτημάτων και ποινών πολιτικώς θεωρουμένων*. «Η προσθήκη των τελευταίων δύο λέξεων σκοπόν έχει ν' αποφυγή την ενδεχόμενη σύγχυσιν της λέξεως αμαρτημάτων η οποία παρασταίνει εις την γλώσσαν μας τας κολαζόμενας με πνευματικές ποινάς εις πνευματικά δικαστήρια παραβάσεις των εντολών του Θεού», γράφει ο μεταφραστής και αγωνιστής στη δημιουργία της νεοελληνικής. Στη δεύτερη έκδοσή του ο τίτλος του βιβλίου αλλάζει αντικαθιστώντας την πρώτη λέξη, αφαιρώντας την προσθήκη που δεν υπήρχε στο πρωτότυπο, και γίνεται *Περί αδικημάτων και ποινών*. «Εμπορούσα να την επιγράψω και «περί εγκλημάτων και ποινών μεταχειριζόμενος την λέξιν έγκλημα πλατύτερον, ως μεταχειρίζονται κάποτε και οι Γάλλοι το *délit* και οι Ιταλοί το *delitto*, ήγουν καθόσον περιέχει και τας ελαφράς και τας βαρείας των νόμων παραβάσεις, εις ένα λόγον πάσαν παράβασιν αξία να εγκαλεσθή εις το δικαστήριον. Αλλ' οι Γραικορωμαίο νομικοί ονόμαζαν εγκλήματα τας βαρείας παρανομίας, τας οποίας οι Γάλλοι ονομάζουν *crimes* και οι Ιταλοί *crimini*. Διά τας αιτίας αυτὰς επρόκρινα την επιγραφὴν περί αδικημάτων και ποινών, μεταχειριζόμενος εις την οποίαν εμεταχειρίζοντο σημασίαν οι παλαιοί δικανικοί ήρωες την λέξιν», γράφει στα προλεγόμενα της δεύτερης έκδοσης ο λεπτολόγος στοχαστής, γνώστης και της αρχαίας δικανικής γλώσσας. Η δεύτερη έκδοση, στην οποία προστίθενται τα πολύτιμα προλεγόμενα και σχόλια του Κοραή και χωρίς πλέον το «πολιτικώς θεωρουμένων», που έγινε το 1823, αφιερώνεται *Τοις μέλλουσι δικασταίς της Ελλάδος*, χωρίς να έχει ακόμη συσταθεί ελληνικό δικαστικό σώμα, ούτε καν το ελληνικό κράτος καλά καλά.²

Ας σημειωθεί ότι απαγορεύεται να κυκλοφορήσει η μετάφραση του Κοραή στα ελληνικά, πριν βέβαια από την ελληνική επανάσταση, στην Αυστροουγγαρία, και φαίνε-

ται πως έχει απαγορευτεί και στον ίδιο να μεταβεί στη Βιέννη την εποχή εκείνη που ανθεί η ελληνική τυπογραφία, κυκλοφορούν οι επαναστατικές ιδέες του Διαφωτισμού και εκκολάπτεται η ελληνική επανάσταση.

3. Η επαναστατική αυτή αντίληψη ωστόσο θα διαδοθεί όχι μόνο ως τα πέρατα της Ευρώπης, αλλά θα φτάσει μέχρι την Αμερική – ο Μπεκκαρία όπως είναι γνωστό επηρεάζει τον Τζέφερσον, πρόεδρο των ΗΠΑ, που έζησε στο Παρίσι και μάλιστα είχαν συναντηθεί με τον Κοραή.³ Η νέα αντίληψη πέρα από τις συζητήσεις και τον έντονο φιλοσοφικό στοχασμό, θα οδηγήσει ήδη από τον δέκατο όγδοο αιώνα, σε αναθεώρηση του ποινικού δικαίου τόσο στην Ευρώπη όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στην ευρωπαϊκή ήπειρο θα επηρεάσει έως και την απολυταρχική Ρωσία, της οποίας το δίκαιο της θα υποστεί αλλαγές εμποτιζόμενο από τις προοδευτικές ιδέες του Διαφωτισμού και θα καταργήσει, έστω και για ένα μικρό χρονικό διάστημα, την θανατική ποινή χάρη στις πρωτοβουλίες και τα αυτοκρατορικά νακάζ, τους νόμους, της Μεγάλης Αικατερίνης.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες το ρεύμα του Διαφωτισμού, που γονιμοποιεί την αμερικανική επανάσταση, και οι ιδέες του Μπεκκαρία που διαδίδονται και από την αγγλική μετάφραση του βιβλίου του, θα έχουν αρχικά την δραστικότερη άμεση συνέπεια, δηλαδή την αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος στην Πενσυλβάνια των Κουακέρων, ήδη από τον δέκατο όγδοο αιώνα.⁴ Από το 1786 καταργείται διά νόμου η θανατική ποινή και, ταυτόχρονα, απαγορεύονται οι ακρωτηριασμοί και το μαστίγωμα, ενώ δημιουργούνται δύο πρότυπες φυλακές σύμφωνα με τη νέα φιλοσοφία. Η πρώτη πρότυπη φυλακή είναι της Φιλαδέλφειας στην Πενσυλβάνια, η οποία ακολουθούσε την απόλυτη απομόνωση του κάθε κρατουμένου στο κελί του που ήταν, ταυτόχρονα, και χώρος εργασίας. Η δεύτερη πρότυπη ήταν η φυλακή Ώουμπερν της Νέας Υόρκης, σε αυτήν οι κρατούμενοι ζούσαν σε μοναχικά κελιά αλλά κατά τη διάρκεια της ημέρας συγκεντρωνόταν όλοι μαζί σε κοινούς χώρους εργασίας, όπου εργάζονταν υπό καθεστώς απόλυτης σιγής – αλλιώς τους επέβαλλαν τις προβλεπόμενες τιμωρίες: βούρδουλας, στέρηση φαγητού, απομόνωση για μέρες.

4. Η φήμη αυτής της «καλής» φυλακής και η γενικότερη αντίληψη που επικρατεί ότι η Βόρειος Αμερική είναι η χώρα της μεγίστης ελευθερίας και δημοκρατίας, χωρίς ίχνος αριστοκρατίας και βασιλείας, θα κάνει τον ήρωα του Αλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβή, τον Ουβέρτο, στη νουβέλα του *Αι φυλακαί ή η θανατική ποινή* να αναφωνήσει «...ζήτωσαν οι Αμερικάνοι». ⁵ Το διήγημα δημοσιευμένο το 1837, το πρώτο του συγγραφέα και από τα πρώτα της νεοελληνικής γραμματείας, είναι επηρεασμένο από τη ρομαντική λογοτεχνία του 1830 της Γαλλίας που έχει το εξής χαρακτηριστικό: τα λογοτεχνικά κείμενα να φαίνονται καταρχήν ως μελοδραματικές ιστορίες ενώ, σε ένα δεύτερο επίπεδο, να διαβάζονται ως λογοτεχνία με θέση,

ως λογοτεχνικό κείμενο που θέλει να δώσει απάντηση σε ένα φλέγον κοινωνικό θέμα –θανατική ποινή, δουλεία, κάκιστες συνθήκες εργασίας–, το οποίο πραγματεύεται λογοτεχνικά. Τα θέματά τους πολλές φορές τα αντλούν από τον τύπο, και ιδιαίτερα από τον νομικό τύπο –ιδίως αυτά που συνδέονται με το ποινικό δίκαιο– όπως είναι η *Journal des Tribunaux*, η *Εφημερίδα των Δικαστηρίων*. Στην περίπτωση μας το ζήτημα είναι η αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος και η αναγκαιότητα ή μη της θανατικής ποινής. Τόπος του διηγήματος είναι πρώτα το Παρίσι, και μάλιστα η περίφημη πλατεία της Γρέβης –*Place de Grève*– όπου γίνονται οι εκτελέσεις αλλά και όπου συναθροίζονται οι απεργοί,⁶ κάποια μέρα που πρόκειται να εκτελεστεί μια καταδικασμένη σε θάνατο γυναίκα. Στη συνέχεια μεταφέρεται στο «*Νεβόρακο των Ηνωμένων επαρχιών*», δηλαδή στη Νέα Υόρκη των Ηνωμένων Πολιτειών, όπου ο ήρωας Ουβέρτο θα διαπράξει ένα σοβαρό έγκλημα και θα εκτίσει ποινή στη φυλακή. Όταν μετά τη δίκη στο τόπο της υπερπόντιας μετανάστευσής του άκουσε ότι τον καταδίκασαν σε εξαετή ειρκτή, μόνο, τότε είναι που αναφώνησε το «...ζήτησαν οι Αμερικάνοι». Γιατί, όπως παρατηρεί, αν βρισκόταν στην πατρίδα του: «Εις την αγαπητήν μου Γαλλίαν ήθελον με στείλλει να μετρήσω της αγχόνης το ύψος ή να δοκιμάσω την καλήν λαιμητόμον». Διαβάζοντας το διήγημα του Ραγκαβή μέσα στα ιστορικά και νομικά συμφραζόμενα διαπιστώνουμε ότι, αυτό που επιδιώκει με το διήγημά του, είναι να δείξει στο νεαρό κράτος πώς να αντιμετωπίσει το σωφρονιστικό σύστημα, γνωρίζοντας σχετικές εμπειρίες και τις νομικές ρυθμίσεις όχι μόνο της Γαλλίας αλλά και των ΗΠΑ. Εμπνεόμενο, άρα, και από την υπερατλαντική νεαρά δημοκρατία η οποία εκείνη την εποχή διαθέτει πράγματι το καλύτερο σωφρονιστικό σύστημα στον κόσμο των φυλακών. Ένα σύστημα, δηλαδή, το οποίο επιδρά θετικά στον καταδικασμένο και τον επανεντάσσει στην κοινωνία, θεραπευμένο τρόπον τινά από την εγκληματικότητά του. Μια εγκληματικότητα που την συνδέει με το κοινωνικό περιβάλλον και δεν θεωρεί ότι είναι εγγενής ιδιότητα του ανθρώπου: είναι ένα σωφρονιστικό σύστημα που διέπεται από «φιλόανθρωπον φιλοσοφίαν» όπως χαρακτηρίζει ο Κοραής το πνεύμα που διέπει το έργο του Μπεκκαρία.⁷

Η προβληματική του συγκριτικής των δικαίων και της κυκλοφορίας των ιδεών είναι εμφανής στο διήγημα αυτό, και μάλιστα περιλαμβάνει τόσο την Ευρώπη και όσο την Βόρεια Αμερική: το κείμενο εμπνέεται από μίαν Έκθεση που συνέταξαν δύο εξέχουσες προσωπικότητες της Γαλλίας, ο Gustave de Beaumont και ο Alexis de Tocquville, οι οποίοι ταξίδεψαν το 1831 στις ΗΠΑ έχοντας ως αποστολή να μελετήσουν το σωφρονιστικό σύστημά τους και να επεξεργαστούν προτάσεις για την αναμόρφωση του αντίστοιχου γαλλικού. Σε αυτή την Έκθεση στηρίζεται ο Ραγκαβής, που θα κυκλοφορήσει ως βιβλίο στη Γαλλία το 1833 με τίτλο *Du systeme penitentiaire aux USA et de son*

application en France (To σωφρονιστικό σύστημα στις ΗΠΑ και στη Γαλλία) και θα διαβαστεί από πολύ κόσμο, θα συζητηθεί ευρέως και θα μεταφραστεί γρήγορα στα γερμανικά και τα αγγλικά.⁸ Έτσι δημιουργώντας το διήγημα του θα ασχοληθεί τόσο με τις συνθήκες της φυλάκισης και τις επιπτώσεις που έχουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των φυλακισμένων όσο και την μη αναγκαιότητα, άρα την κατάργηση, της θανατικής ποινής. Η συσχέτιση τμημάτων της Έκθεσης με συναφή αποσπάσματα του διηγήματος⁹ δείχνει κατά τρόπο παραδειγματικό, καθαρό, τη στενή σχέση που υπάρχει μεταξύ δικαίου και λογοτεχνίας καθώς και πώς τα κείμενα βαθιά επικοινωνούν μεταξύ τους. Στην περίπτωση μάλιστα, αυτού του διηγήματος του Ραγκαβή, έγινε σύγχυση ή ταύτιση μεταξύ των δύο, του δικαίου και της λογοτεχνίας, γιατί συνέβη το εξής απίθανο, όπως γράφει ο ίδιος ο συγγραφέας του διηγήματος στα πλούσια απομνημονεύματά του,¹⁰ να το θεωρήσουν ως πραγματική περιγραφή δίκης: μερικά χρόνια μετά τη δημοσίευσή του «ο πολὺς εν Ἑλληνισταίς Ἐλισσεν... γνώσιν λαβὼν το μετέφρασε εις την Γερμανικὴν. Ἄλλ' εἶτε αὐτὸς εἶτε ο εκδότης εις ον ἐπέμψεν την μετάφρασιν, ἀπατηθεὶς, ἐξέλαβεν αὐτὴν ως ἀφήγησιν ἀληθῶς συμβάσης δίκης, και την ἐξέδωκε εν «συλλογῇ περιφῆμων δικῶν», ἀνωνύμως μάλιστα προς μεγάλην μου ἐκπληξιν». Ὑστερα ὁμως που ἦρθε στην Ελλάδα ο Ἐλισσεν και ἔμαθε «την ἀπάτην στην οποίαν υπέπεσε» ζήτησε συγνώμη ἀπὸ τον συγγραφέα «πράξας τούτο ἐπειτα και ἐντύπως».

5. Χρειάστηκε να αναπτυχθούν αρκετά τα εργαλεία της Επιστήμης του Δικαίου όσο και των Φιλολογικών Επιστημών για να κατανοήσουμε τόσο την οικουμενική, και ως σήμερα επίκαιρη, προβληματική του Ραγκαβή για τη θανατική ποινή όχι μόνο στο πλαίσιο των λογοτεχνικών ρευμάτων της εποχής του αλλά και των νομικών προβλημάτων και της αντιμετώπισής τους, στην Ευρώπη και την Αμερική αντίστοιχα, στοχεύοντας σε μια –τρόπον τινά– στρατευμένη λογοτεχνία: ήθελε να δείξει στους Έλληνες κατά τον χρόνο περίπου που η χώρα μας υιοθετούσε τον πρώτο νόμο της 'Περί σωφρονιστικής φυλακής' ο οποίος ψηφίζεται τον Δεκέμβριο του 1836 –θα πρέπει να τεθεί σε εφαρμογή το 1837– και εμπνέεται κυρίως από τον γαλλικό αντίστοιχο νόμο. Την επίδραση αυτού του δικαίου την δείχνουν άλλωστε και οι εντός παρενθέσεως *αυτούσιοι* γαλλικοί όροι δίπλα από τους ελληνικούς –όπως το *regime du pain et de l'eau* είναι η τιμωρία με νερό και ξερό ψωμί ή άνοδος δίαιτα, *jurons* στα εσωφούστανα, ενώ ο ίδιος ο γαλλικός νόμος έχει εμπνευστεί με τη σειρά του από το σύστημα Ώουμπερν των ΗΠΑ: εκεί πρωτοεμφανίστηκαν τα ατομικά κελιά καθώς και η εργασία των φυλακισμένων. Ο Ραγκαβής θέλησε να δείξει με τη λογοτεχνική του γραφίδα πώς αντιμετωπίζονται αλλού αυτά τα ακανθώδη και φλέγοντα κοινωνικά θέματα με προοδευτικές και φίλιες προς τον άνθρωπο νομοθετικές ρυθμίσεις, ακολουθώντας τη λογοτεχνική οδό της εποχής

του που τείνει περισσότερο προς το ωφέλιμο παρά προς το τερπνό.

Χάρη στη διεπιστημονική έρευνα γνωρίζουμε τώρα ότι αυτό το ξενόθεμο διήγημα του Ραγκαβή όχι μόνο δεν ήταν παιδαριώδες, *ασήμαντο και ξενόσπορο*, ή *απίθανο και αδικαίωτο διήγημα*, ούτε μια εντελώς φανταστική ιστορία, όπως το είχαν χαρακτηρίσει πολύ επίσημα χείλη πιο παλιά και όχι τόσο παλιά,¹¹ αλλά είναι ένα διήγημα –που εκτός από το νήμα του που δένει με την ευρωπαϊκή λογοτεχνία– αντιμετωπίζει ένα καυτό κοινωνικό πρόβλημα της εποχής στο νεαρότατο ελληνικό κράτος που προσπαθεί να φτιάξει τους θεσμούς του και το οποίο, όσον αφορά την κατάργηση της θανατικής ποινής, και δυστυχώς πάντα επίκαιρο σε άλλες χώρες.¹² Το ίδιο συμβαίνει με το ‘Γλουμουμάουθ’ του ίδιου συγγραφέα που αφορά στις άθλιες συνθήκες εργασίας στα ορυχεία και ιδίως την παιδική εργασία,¹³ όπως και το ‘Εκδρομή εις Πόρον’ που έχει ως θέμα την κοινωνική διάσταση των ψυχικά πασχόντων και την έλλειψη οποιασδήποτε κρατικής μέριμνας, ή την ‘Ναΐδα’ που καταφέρεται κατά της δουλείας. Μια νέα ανάγνωση και αξιολόγηση χρειάζεται και το έργο του Ανδρέα Καρκαβίτσα, ο οποίος περιγράφει στα *Ταξιδιωτικά* του τις άθλιες συνθήκες των ελληνικών φυλακών και τους δήμεύς του με μια σπάνια κοινωνική ευαισθησία, που καταγγέλλει τα κενά των νόμων ή την μη εφαρμογή τους,¹⁴ φωτίζοντας και την ιστορία του ποινικού δικαίου.

6. Υφίσταται μια έκδηλα έντονη σχέση μεταξύ δικαίου και λογοτεχνίας αυτή την εποχή στην Ευρώπη. Ο Ραγκαβής εντάσσεται στους Ευρωπαίους λογοτέχνες, όπως είναι ιδίως ο Βικτόρ Ουγκό και ο Φέοντορ Ντοστογιέφσκι, οι οποίοι με το έργο τους θα συμβάλουν στο διάλογο που υπάρχει μεταξύ δικαίου και λογοτεχνίας. Τα λογοτεχνικά κείμενα με την ελευθερία που τα χαρακτηρίζει, την κριτική που ασκούν με τις καταγγελίες τους, και τις συγκεκριμένες ουτοπίες που υποθάλλουν και μεταφέρουν, επηρεάζουν άμεσα και εκφράζουν τους ανθρώπους, επηρεάζουν επίσης αν και έμμεσα και συνήθως στη μακρά διάρκεια τον νομοθέτη.¹⁵

Ένα κλασικό παράδειγμα ο Βίκτωρ Ουγκώ, που υψώνει στο έργο του δυνατή φωνή κατά της κοινωνικής αδικίας, ιδιαίτερα στους *Άθλιους*, και ασκεί κριτική ενάντια στον φανατισμό του Νόμου και του Αστυνόμου, και καταφέρεται εναντίον της αδικίας των δικαστών, των ανθρώπων και των νόμων,¹⁶ καταφέρεται επίσης εναντίον της θανατικής ποινής. Σύμφωνα με το βιβλίο του ‘Η τελευταία ημέρα ενός καταδίκου’, που εκδόθηκε το 1862:

«Το κοινωνικό οικοδόμημα του παρελθόντος βασιζόταν σε τρεις κλώνες: τον πάπα, τον βασιλιά, τον δήμιο. Εδώ και πολύ καιρό ήδη μια φωνή λέει: Οι θεοί φεύγουν! Τελευταία μια άλλη φωνή υψώθηκε και φώναξε: Οι βασιλιάδες φεύγουν! Είναι καιρός τώρα να υψωθεί μια τρίτη φωνή και να φωνάξει: Ο δήμιος φεύγει!

Έτσι, αυτή η παλιά κοινωνία θα γκρεμιστεί πέτρα-πέτρα· έτσι η πρόνοια θα ολοκληρώσει την κατάρρευση του παρελθόντος.

Σε αυτούς που νιώθουν λύπη για τους θεούς μπορούμε να πούμε: Ο Θεός μένει. Σε αυτούς που λυπούνται τους βασιλιάδες, μπορούμε να πούμε: η πατρίδα μένει. Σε αυτούς που νιώθουν λύπη για τον δήμιο δεν έχουμε να πούμε τίποτε.

Και η τάξη δεν θα εξαφανιστεί μαζί με τον δήμιο: αυτό μην το πιστεύετε καθόλου. Ο θόλος της μελλοντικής κοινωνίας δεν θα καταρρεύσει εξ αιτίας του».¹⁷

Ο Ντοστογιέφσκι, αυτός ο Ρώσος Ευρωπαίος όπως αποκαλεί ο ίδιος τον εαυτό του, που καταδικάζει στο έργο του τα κάτεργα, όπως ακριβώς και ο Ουγκό, και τα βασανιστήρια, ο οποίος αντίθετα προς τον σύγχρονό του Τολστόι, που δεν είναι υπέρ της κατάργησης της ποινής, είναι εκείνος που καταδικάζει με τον πιο κατηγορηματικό, και τον πιο διεισδυτικό ταυτοχρόνως τρόπο, τη θανατική ποινή.¹⁸ Άλλωστε ο ίδιος θα καταδικαστεί σε θάνατο, για τις πολιτικές του πεποιθήσεις, όπως συνέβαινε και σε μας λιγότερο από πριν μισό αιώνα:¹⁹ Το 1849, υπό τον τσάρο Νικόλαο τον πρώτο, συλλαμβάνεται μαζί με μια ομάδα υπόπτων αντιφρονούντων, επηρεασμένων από τις φιλελεύθερες ιδέες της Δύσης, που κατηγορούνται για συνωμοσία κατά του καθεστώτος και καταδικάζεται σε θάνατο. Η ποινή του θα μεταβληθεί σε τέσσερα χρόνια κάτεργα και έξι χρόνια στρατιωτική θητεία στη Σιβηρία. Πριν φύγει όμως από την Αγία Πετρούπολη που έγινε η δίκη του θα υποστεί μια εικονική εκτέλεση –όπως συνέβη και στη χώρα μας κατά τον εμφύλιο σε πολλούς άνδρες και γυναίκες– η οποία θα τον σημαδέψει για όλη του τη ζωή. Αυτή η θανατερή εμπειρία θα τον κάνει να καταγγείλει τη θανατική ποινή στον *Ηλίθιο*, μυθιστόρημα του οποίου το γράψιμο τελείωσε στην Φλωρεντία – ο Ντοστογιέφσκι όπως γνωρίζουμε ήταν ένας μεγάλος ταξιδιώτης. Ο πρίγκιπας Μίσκιν παρακολουθεί μian εκτέλεση στη Λυών, που σύμφωνα με το μυθιστόρημα τού αφήνει μian ανεπούλωτη πληγή. Ως γνωστόν την εποχή εκείνη οι εκτελέσεις γίνονται δημόσια, αποτελούν θέαμα λαϊκό, και ότι πολλοί λογοτέχνες στα μυθιστορήματά τους περιγράφουν τη σκηνή, όπως και οι δικοί μας Ραγκαβής, Παλαιολόγος ή ο Καλλιγάς. Ο Ντοστογιέφσκι πάντως ομιλεί περί του θέματος περιγράφοντας, όχι αυτά που είδαν τα μάτια του, αλλά αυτά που έζησε ο ίδιος:

«Ο μεγάλος πόνος, ο πιο έντονος, δεν είναι αυτός που δημιουργείται από τις πληγές, αλλά αυτός που έρχεται από τη βεβαιότητα ότι σε μian ώρα, ύστερα σε δέκα λεπτά, σε μισό λεπτό, τελικά τώρα, αμέσως, η ψυχή θα εγκαταλείψει το σώμα, θα πάψεις να είσαι άνθρωπος, πως είναι βέβαιο, κυρίως πως είναι βέβαιο. Είναι όταν βάζεις το κεφάλι στο ικρίωμα, και όταν το ακούς να γλιστρά προς εσένα, είναι αυτό το τέταρτο του δευτερολέπτου που νιώθεις τον πιο μεγάλο φόβο...» Και αυτές οι ιστορίες, οι εικονικές εκτελέσεις δεν είναι και τόσο μακρι-

νές από εμάς, από βιώματα νεοελλήνων: δεκάδες οι εικονικές εκτελέσεις όχι μόνο των ανδρών αλλά και κατά των γυναικών των φυλακισμένων για τη δράση και τα φρονήματά τους μετά τον εμφύλιο πόλεμο και επί δικτατορίας.

Ο Ντοστογιέφσκι συνεχίζει κάνοντας μια ιδιαίτερα εντυπωσιακή σύγκριση μεταξύ ενός φόνου και του φόνου που συνιστά η θανατική καταδίκη και είναι κατά τη γνώμη του πολύ χειρότερος από το πρώτο: «Το να σκοτώσεις κάποιον για φόνο είναι μια τιμωρία δυσανάλογη προς το ίδιο το έγκλημα. Ο φόνος ενός καταδικασμένου είναι απείρως χειρότερος από εκείνον που έκανε ο δολοφόνος. Ο άνθρωπος που σκοτώνουν οι φονιάδες, που τον καρυδώνουν τη νύχτα ή αλλού, ελπίζει πάντα, μέχρι το τελευταίο λεπτό ότι θα σωθεί...» Και συνεχίζει μιλώντας για την εκτέλεση του καταδικασμένου σε θάνατο και αναρωτιέται ποιος μπορεί να νομοθετήσει τέτοιου είδους –βάρβαρους– νόμους.

7. Μιαν όμως ιδιαίτερη στάση απέναντι στη θανατική ποινή είχε ο ελληνικός λαός: μια γενικότερη στάση αρνητική, εναντίον της θανατικής ποινής κατά τους πρώτους χρόνους μετά την απελευθέρωση και την προσπάθεια δημιουργίας του νεοελληνικού κράτους. Οι πηγές που διαθέτουμε δείχνουν καθαρά πως δεν ήταν μόνο οι λόγιοι, αυτοί που είχαν διαβάσει τον Κοραή ή είχαν ακούσει τις θέσεις του Μπεκκαρία για την κατάργηση της θανατικής ποινής, δεν εξέφρασαν μόνον αυτοί την αποδοκιμασία τους για την αποστέρηση της ζωής ενός ανθρώπινου όντος που είχε εγκληματίσει. Ήταν πλήθος ανθρώπων του λαού που αντιμετώπιζαν εχθρικά την εκτέλεση της ‘κεφαλαίας ποινής’, ορισμένες φορές μάλιστα, παρενέβησαν οι ίδιοι εμποδίζοντας το δήμιο να προβεί στην εκτέλεσή, με αποδοκιμασίες και χτυπήματα, υποστηρίζοντας κατ’ αυτό τον τρόπο τον καταδικασμένο σε θάνατο από το Δικαστήριο. Άλλες φορές πάλι ο ίδιος ο θανατοποινίτης πάλευε με το δήμιο και συχνά τον τραυμάτιζε και τον νικούσε. Οι δήμιοι δεν ήταν Έλληνες αλλά αλλοδαποί, τα πρώτα χρόνια ο ελληνικός λαός ούτε εκτιμούσε το ρόλο του δημίου ούτε και το δέχονταν ως επάγγελμα σύμφωνα με τις μαρτυρίες και κείμενα εντοπίων και μη που αναφέρονται σε αυτά τα θέματα.²⁰

Υπήρχε σίγουρα μια διαφορετική περί δικαίου συνείδηση του ελληνικού λαού, μια διαφορετική παράδοση λόγω της τουρκοκρατίας στη διάρκεια της οποίας αυτός ο οποίος επέβαλλε τη θανατική ποινή στους χριστιανούς ήταν ο Οθωμανός κατακτητής, έτσι που οι πρώτες προσπάθειες της θανατικής εκτέλεσης, και όταν ακόμη την έφερναν –αν και δύσκολα– σε πέρας στην Ελλάδα, να μην μοιάζει σε τίποτε²¹ με το μεγάλο θέαμα, τη μεγάλη θεατρική παράσταση με την οποία έμοιαζε μια θανατική εκτέλεση στη Δύση, όπως την έχουν περιγράψει πλήθος λογοτεχνών και μελετητών.²² Πέρασαν αρκετά χρόνια μέχρι να φανεί ότι «εκσυγχρονίζεται» ως κάποιο βαθμό η χώρα όσον αφορά τη θανατική ποινή και να γίνει δυνατή η εκτέλεση της καταδίκης χωρίς μεγάλες δυσκολίες. Ο

ακαταπόνητος πολέμιος της θανατικής ποινής Βίκτωρ Ουγκό που παρακολουθεί την πορεία της θανατικής ποινής και έξω από τη Γαλλία, και με όποιον τρόπο μπορεί συνεχώς την καταγγέλλει, γράφει για τη χώρα μας το 1846: «Η λαιμητόμος μόλις εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Ο λαός την αποστρεφόταν, η κυβέρνηση υπερνίκησε την αποστροφή του λαού. Μετά από δισταγμό δεκαέξι χρόνων, κατόρθωσαν τελικά να αποκεφαλίσουν πέντε άνδρες στον Πειραιά. Τις πρώτες μέρες του Οκτωβρίου του 1846 ο ήλιος της Ελλάδος φώτισε δύο πράγματα στημένα το ένα απέναντι στο άλλο: τον Παρθενώνα και τη λαιμητόμο».²³ Ωστόσο δεκαέξι χρόνια αργότερα, το 1862, οι εξεγερμένοι πολίτες εναντίον του Όθωνα σε μια κορυφαία συμβολική πράξη θα καταστρέψουν τη φονική μηχανή.²⁴

Το πρόβλημα εξεύρεσης δημίου θα διαιωνιστεί εντούτοις, όπως φαίνεται από τα κείμενα του Ανδρέα Καρκαβίτσα, όταν αρκετές δεκαετίες αργότερα, το 1882 επισκέπτεται όλες της φυλακές του Ναυπλίου συμπεριλαμβανομένης και της φυλακής των δημίων. Από τις περιγραφές του είναι καταφανές ότι η προοδευτική νομοθεσία, που ήταν εμπνευσμένη από τα εξελεγμένα ξένα πρότυπα της πολιτείας της Αμερικής και της Γαλλίας, δεν εφαρμόστηκε. Αν το πνεύμα του νόμου του 1836 μπορεί να φανεί από διατάξεις όπως «Έκαστος κατάδικος θέλει κατέχει συνήθως ίδιον οικίσκον (κελλίον) χωριστόν» και στην έσχατη ανάγκη τρεις μαζί κατ’ ανώτατον όριον, «Κατά τον καιρόν της εργασίας πρέπει να βασιλεύη εις τους επί τούτω προδρόμους βαθυτάτη σιωπή», ή «Οι κατάδικοι να διάγουσιν εις τους οικίσκους των ησυχώς και σιωπηλώς», η περιγραφή που δίνεται της φυλακής του Βουλευτικού βρίσκεται στον αντίποδά του, ούτε ίδιος οικίσκος, ούτε ησυχία, ούτε σιωπή: «Ονόματα αντηχούσαν κάθε λογής· παρακλήσεις κάθε εκφράσεως· ξεφωνήματα εις κάθε τόνον· αστεϊσμοί και γέλοια διεσταυρώνοντο από παράθυρο σ’ εξώστη κι από εξώστη σε παράθυρο μεσ’ από τα σίδερα κι έφταναν μέχρις αυτών κι ανταπέδιδαν άλλα γέλοια και αστεϊσμούς, άλλες παρακλήσεις, άλλα ξεφωνήματα».²⁵

Η εικόνα των φυλακισμένων και στις τρεις φυλακές του Ναυπλίου –τον Άγιο Ανδρέα, τον Μιλτιάδη και το Βουλευτικό– που επισκέπτεται ο συγγραφέας είναι ίδια:

«Η εικόν των φυλακισμένων είναι η αυτή ... Άλλοι πηγαινοέρχονται εις την αυλή· άλλοι χάμω γονατιστοί εις γύρον παίζουν χαρτιά και παρέκει ζάρια· ένας κοντά στη θύρα της εκκλησίας γονατιστός πλέκει καλτσοδέτες· άλλοι τινάζουν τα τσόλια τους και σαρώνουν τα δώματά τους και τρεις τέσσαρει επάνω εις τα πεζούλια πλένουν τ’ ασπρόρρουχά τους, με λίγο πάντα νερό γιατί χρειάζεται και αυτό οικονομία, κι άλλοι μισόγυμνοι τ’ απλώνουν πλυμένα και άπλυτα εις τα διασταυρούμενα απ’ άκρη σ’ άκρη σχοινιά». «Είναι κάθε ηλικίας και τάξεως. Βλέπεις είκοσι χρονών παιδί ως εξηνταπέντε χρονών γέροντα. Φορούν κάθε είδους φορεσιά, και φουστανέλλες και στενά και

βράκες και τζουμπέδες· βλέπεις στο κεφάλι ψάθες, κούκους, φέσια ψηλά του Τούνεζι και φέσια χαμηλά τούρκικα, ημίψηλα ξεθωριασμένα, σκούφιες ψαράδικες και σκούφιες ομορφοκεντημένες από μεταξωτό ατλάζι με χρυσά και ασημένια κρόσια, άσπρες σκούφιες κεφαλλωνίτικες, τσεμπέρια της Ρούμελης και χρωματιστά μαντήλια της Τσακωνιάς, και μαλλιά μαύρα, κατσαρά, ομορφοχτενισμένα ωσάν φωλιές διά να κλώσουν πουλιά. Εις τα πόδια τους βλέπεις παντόφλες χρυσοκέντητες, κάποιες σκορδόπιστης δώρον, και τσόκαρα ξύλινα και τσαρούχια με μύτες περήφανες, πέδιλα νησιώτικα και στιβάλια και πασουμάκια χρωματιστά και ποδέματα. Εις την μέση βλέπεις πλατιά ζωνάρια κάθε χρώματος και σχήματος αναλόγως των περί λεβεντιάς ιδεών, σιλιάχια μεγάλα τριπολίτικα και περιμαζεμένα, σεμνά, ολιγόφυλλα της Ρούμελης και καπνοσακκούλες κεντητές κρεμασμένες με άιντε».²⁶

Καθώς το πρόβλημα όμως των δημίων δεν έχει ακόμη επιλυθεί, γιατί τέτοιο επάγγελμα, ή 'λειτούργημα' δεν μπορεί να υπάρξει, ακόμη, στην Ελλάδα, οι αρχές αναγκάζονται να στρατολογήσουν τους εκτελεστές μεταξύ των φυλακισμένων: είναι οι ίδιοι οι κρατούμενοι που αναλαμβάνουν το έργο του δημίου – χωρίς να είναι βέβαιο ότι γνωρίζουν να χρησιμοποιούν άριστα τη φονική μηχανή – μέχρι να εκτίσουν την ποινή τους, ίσως για λόγους οικονομικούς.²⁷ Τους απαξιώνει ωστόσο όχι μόνο η κοινωνία αλλά, ορισμένες φορές, και η ίδια η μητέρα τους.²⁸

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ελληνικός λαός, κατά τις πρώτες δεκαετίες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, όχι μόνο αρνείται να γίνει εγγυητής της εξουσίας που θανατώνει, αλλά της αρνείται ακριβώς το δικαίωμα αυτό, να θανατώνει. Ή ότι οι μηχανισμοί της βίας πήραν πολύ χρόνο μέχρι να γίνουν αποτελεσματικοί.

8. Δεν στερείται σημασίας η αντιμετώπιση της θανατικής ποινής αυτή την ίδια εποχή από άλλα συστήματα δικαίου εντελώς εκτός Διαφωτισμού, όπως το δίκαιο των λεγομένων *αυτοχθόνων λαών και πολιτισμών*, το οποίο συχνά προβλέπει άλλου είδους ποινές γι αυτόν που διέπραξε φόνο ή άλλο βαρύ έγκλημα, όπως είναι ο αποκλεισμός του από την κοινότητα και η εξορία. Είναι χαρακτηριστικές οι παρατηρήσεις του Γάλλου Βικτόρ Σεγκαλέν για το νομικό πολιτισμό των Μαορί, όπως αντανάκλονται στα λόγια ενός κατοίκου της Πολυνησίας που παραθέτει: «Διέθεταν έθιμα απαραβίαστα, τα ταπού, τα οποία δεν παραβίαζαν ποτέ... Ήταν ο Νόμος και τέρμα, ο Νόμος! Κανείς δεν τολμούσε, κανείς δεν μπορούσε να τα περιφρονήσει! Τώρα, ο νόμος είναι αδύνατος, τα νέα έθιμα είναι άρρωστα και δεν μπορούν να σταματήσουν αυτό που αποκαλούν έγκλημα, και ικανοποιούνται με το να θυμώνουν... μετά! Ένας άνθρωπος σκοτώνει και τον απαγχονίζουν: αυτό είναι βλακεία! Οδηγεί την επιστροφή στη ζωή του σκοτωμένου; Δυο θύματα αντί για ένα. Δυο άνθρωποι αφανίζονται αντί να μην αφανιστεί κανείς! Τα τοπικά έθιμα απαγόρευαν καλύτερα: τώρα πια δεν προ-

στατεύουν. Χάσατε τις λέξεις που σας όπλιζαν και έφτιαχναν τη δύναμη των φυλών σας, και σας φύλαγαν καλύτερα από τα μεγάλα όπλα αυτών εδώ».²⁹

9. Η σημερινή εικόνα της θανατικής ποινής είναι η εξής, σε γενικές γραμμές γνωστή: για την Ευρώπη μπορούμε να πούμε ότι κατάργηση της θανατικής ποινής συνιστά πλέον ένα διαυγές, ξεκάθαρο και δεδηλωμένο στοιχείο της ταυτότητάς της και του νομικού της πολιτισμού, και αντανάκλα τον εξανθρωπισμό του δικαίου που έχει συντελεστεί σε αυτή τη περιοχή του κόσμου – άσχετα από το γεγονός ότι υπολείπεται να ασκηθούν συγκεκριμένες πολιτικές και να ληφθούν πολλά μέτρα ώστε να αποφευχθεί ο θάνατος εν τοις πράγμασι των ανθρώπων.³⁰ Πολλές αποστάσεις έχει πάρει το δίκαιό της από την εποχή που ίσχυε η θανατική ποινή και οι εκτελέσεις όχι μόνο γινόταν δημόσια αλλά αποτελούσαν νοσηρό δημόσιο θέαμα για χιλιάδες ανθρώπους. Θέαμα που το περιέγραφε, με φρίκη βέβαια, η πένα του λογοτέχνη και το έχει καταδικάσει. Έτσι ο Ευρωπαϊκός Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων σήμερα εκφράζει με τις διατάξεις του την παγιωμένη ευρωπαϊκή θέση: «Κανείς δεν μπορεί να καταδικαστεί στην ποινή του θανάτου ούτε να εκτελεστεί». Απαγορεύεται λοιπόν σε όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης η θανατική ποινή – τα πρώην και νυν υποψήφια προς ένταξη κράτη μέλη με σχετική πρόβλεψη, όπως έχουν την υποχρέωση, πάραυτα την καταργούν. Το σχετικό άρθρο είναι ενταγμένο στο πρώτο κεφάλαιο του Χάρτη το οποίο, σύμφωνα με τον τίτλο του, είναι αφιερωμένο στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Πρόκειται για την πρώτη, την πιο σημαντική αξία που κατοχυρώνει ο Χάρτης, πριν από την ισότητα, την ελευθερία, την αλληλεγγύη.

Στη χώρα μας, της οποίας το δίκαιο εντάσσεται αμετάκλητα στην ευρύτερη ευρωπαϊκή οικογένεια καθώς εδώ και κάμποσες δεκαετίες είναι και κράτος μέλος της ΕΕ, δεν ισχύει ως γνωστόν η θανατική ποινή, έχει καταργηθεί από τον νόμο του 1993 και η τελευταία εκτέλεση έγινε το 1972.³¹

Στις ΗΠΑ η θανατική ποινή έχει μια παράδοση, συγκριτικά, πορεία: αναγνωρίζεται σε μεγάλη κλίμακα, παρόλο ότι υπάρχουν Πολιτείες, από τις πρώτες του κόσμου, στις οποίες, όπως είδαμε, είχε καταργηθεί από τα μέσα του περασμένου αιώνα και ακόμη πιο μπροστά, ή και αν ακόμη σε ορισμένες πολιτείες που ισχύει δεν εκτελούν τους καταδικασμένους. Ωστόσο, το Ανώτατο Δικαστήριό σε πρόσφατες αποφάσεις δεν θεωρεί αντισυνταγματική τη θανατική ποινή και, επιπλέον, υπάρχει μια τάση αποδοχής της από τον πληθυσμό της: σε αντίθεση με ότι συνέβαινε το δέκατο όγδοο και το δέκατο ένατο αιώνα έχει σχηματιστεί μια πολιτισμική παράδοση υπέρ της αποδοχής και διατήρησης της θανατικής ποινής, η οποία καλά κρατεί γιατί έχει γίνει γενικότερα αποδεκτή όπως φαίνεται και στη λογοτεχνία.³² Πάντως, ενώ οι Ευρωπαίοι καταδικάζουν την ποινή του θανάτου ως

παραβίαση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας κατά τρόπο που οι Αμερικάνοι δεν κατανοούν εντελώς αυτή την έννοια ή, τουλάχιστον, η πλειοψηφία των κατοικούντων στις ΗΠΑ δεν την αντιλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο. «Και τούτο συμβαίνει γιατί η βαθιά κοινωνική ιστορία της αξιοπρέπειας στην Ευρώπη διαφέρει από αυτήν των Ηνωμένων Πολιτειών».³³

Ευρύτατη είναι η προσφυγή στη θανατική ποινή και στην Κίνα, η οποία έχει ένα βαθύ πολιτισμό αν και διαφορετικό από το δικό μας, τον ευρωπαϊκό και τον ελληνικό, που θεμελιώνεται στον σεβασμό της ιεραρχίας και την αρμονία του κόσμου. Η αποδοχή της στηρίζεται σε μια πολύ διαφορετική λογική από την αμερικανική. Ίσως θα μπορούσε να εξηγηθεί πιο εύκολα η αναγνώριση της θανατικής ποινής στην Κίνα στην αντίληψή τους, από την μια μεριά, για την ανάγκη αρμονίας στον κόσμο και η εξουδετέρωση αυτού που τη διαταράσσει –όπως είναι ο φονέας– και, από την άλλη, την όψιμη και ακόμη μη ολοκληρωμένη ένταξη της έννοιας της δημοκρατίας στο πολίτευμά τους.³⁴

10. Η κατάργηση της θανατικής ποινής που πρότεινε ο μαρκήσιος Μπεκκαρία και τα πρώτα σχετικά νομοθετικά κείμενα που αναδύθηκαν συμπλέουν με τη στάση του νεοαπελευθερωμένου, ή νεοδημιουργούμενου, ελληνικού λαού, που ήταν άλλωστε η στάση όλων αυτών που έβγαιναν από την τυραννία, συμπεριλαμβανομένων και των ίδιων των Ηνωμένων Πολιτειών, οι οποίες είχαν απαλλαγεί από την αγγλική κυριαρχία. Η αλλαγή προς το χειρότερο με την επιστροφή της θανατικής καταδίκης και τις νοοτροπίες αποδοχής της στη μακρά διάρκεια³⁵ σε έναν από τους δύο μεγάλους νομικούς πολιτισμούς, που εμπνέονται από, και διαμορφώνονται με τις αρχές του Διαφωτισμού, συντελείται με το χρόνο, χωρίς να φαίνεται ότι μπορεί να υπάρχουν αντικειμενικά περισσότεροι λόγοι από τη μια ή από την άλλη μεριά του Ατλαντικού, ενώ η περίπτωση της Κίνας τίθεται με ένα πολύ διαφορετικό τρόπο. Αλλά υφίστανται οπωσδήποτε διαφορετικοί τρόποι αντιμετώπισης και νομικής προσέγγισης καθώς και πρακτικές που συγκροτούν, τελικά, τη διαφορετική φυσιογνωμία του κάθε νομικού πολιτισμού.

Στην εποχή μας ωστόσο, η αντίθεση προς τη θανατική ποινή, όχι μόνο σε χώρες που έχουν γνωρίσει τις ιδέες του Διαφωτισμού –πολλώ μάλλον αν του οφείλουν την ίδια τους την ύπαρξη–, αλλά και σε αυτές που ανήκουν στο ασιατικό νομικό πολιτισμό, όπως η Κίνα, η Ιαπωνία, η Κορέα που έχουν διαφορετική πρόσληψη του κόσμου όπως και του θανάτου, η προσήλωση προς την αξία του ανθρώπου και στα δικαιώματά του δεν μπορεί να συνδέεται με πολιτισμικά σύνορα: όλες αυτές οι χώρες έχουν υπογράψει την Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που δίνει το στίγμα του νομικού πολιτισμού του εικοστού αιώνα όσον αφορά ορισμένα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, μεταξύ των οποίων το δικαίωμα στη ζωή που απαγορεύει τη θανατική ποινή. Για

να αποφευχθεί η επιστροφή στη βαρβαρότητα, όπως εμφανίστηκε πρόσφατα μπρος στα μάτια των ανθρώπων κάθε ηλικίας από το δέκτη της τηλεόρασης, χρειάζεται –μεταξύ άλλων να ξαναθυμηθούμε την ιστορία της κατάργησης της θανατικής ποινής που άρχισε πριν δύομιση αιώνες μέσα από κείμενα δικαίου και λογοτεχνίας, την έννοια ενός παγκόσμιου νομικού πολιτισμού και τις ισχύουσες διατάξεις που τον κατοχυρώνουν όπου γης. Καθώς και μια φράση του Βάλτερ Μπένγιαμιν στο δοκίμιό του για τη βία: «το μη είναι του ανθρώπου είναι κάτι πιο φοβερό ...από το μη- είναι- ακόμα του δικαίου ανθρώπου».³⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Foucault, *Surveiller et punir*, Gallimard, Παρίσι 1975, σ. 75 επ.
- 2 Η έκδοση του 1823 ανατυπώθηκε το 1842 από τον Χ.Π. Σοφιανόπουλο ο οποίος πρόσθεσε τα προλεγόμενα του Κοραή στα *Ηθικά* του Αριστοτέλη και ορισμένες παρατηρήσεις του Μπένθαμ – του Βενθάμου– τον οποίο εθαύμαζε ο Κοραής. Σήμερα κυκλοφορεί η τρίτη μάλλον έκδοση: Cesare Beccaria, *Περί αδικημάτων και ποινών*, Μετάφραση, Προλεγόμενα, Σημειώσεις και Ευρετήριο Αδαμαντίου Κοραή, Εισαγωγικό Σημείωμα Ν. Κουράκη, Νομική Βιβλιοθήκη Αθήνα, χ.χ. Ο Κοραής παρατηρεί ότι «Όλον το περί της ποινής του θανάτου κεφάλαιον του φιλανθρώπου συγγραφέως χρειάζεται σκέψιν πολλήν» και παραθέτει «τας μέχρι της εποχής εκείνης πηγάς, όθεν οι μέλλοντες Γραικοί δικασταί έχουν να μάθωσιν όσα εγράφησαν από τους νεωτέρους κατά ή υπέρ της ποινής του θανάτου».
- 3 Ο οποίος θα αλληλογραφήσει με τον Τζέφερσον που είχε γνωρίσει πριν τη γαλλική επανάσταση στο Παρίσι με την τότε ιδιότητά του ως πρέσβη των ΗΠΑ, όταν ξεσπάσει η ελληνική επανάσταση ο Κοραής θα γράψει στον «Γεφερωσώνη» ζητώντας συμβουλές για τη σύνταξη του ελληνικού Συντάγματος και βοήθεια για τον αγώνα. Ο Τζέφερσον θα του στείλει απαντητική επιστολή σχετικά με το πρώτο θέμα αλλά θα βοηθήσει ο ίδιος το επαναστατικό κίνημα, λόγω των εμπορικών συναλλαγών με την Τουρκία που είχαν ήδη Βλ. Εισηγήσεις Σεμιναρίου.
- 4 Οι Κουάκεροι της Πενσυλβάνιας είναι αυτοί ακριβώς που εισήγαγαν τον Διαφωτισμό σε ορισμένες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ερχόμενοι με τις αποστολές τους και δημιουργώντας σχολεία, για να προσηλυτήσουν μάλλον όχι τους μωαμεθανούς γιατί ήταν πιο δύσκολο αλλά τους χριστιανούς, που σε κάποιο βαθμό πέτυχαν. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Κατερίνη ζουν περί τις 5.000 Έλληνες προτεστάντες που ήρθαν ως πρόσφυγες από την Μικρά Ασία-ευχαριστώ την κυρία Ντίνα Κισκίρα που μου το επεσήμανε.
- 5 Α.Ρ.Ραγκαβή, «Αι φυλακαί ή η κεφαλική ποινή», Δημήτρη Τζιόβα, Α.Ρ.Ραγκαβής, *Διηγήματα*, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1999, τ. Α', σ. 140 επ.
- 6 Από την πλατεία αυτή «ήτις ηδύνατο να στρωθή δια κεφαλών, όσας είδε πεσούσας», όπως γράφει ο Ουγκό στην *Τελευταία ημέρα ενός καταδίκου-*, πήρε και το όνομά της η απεργία-*grève*- και το δικαίωμα της απεργίας.
- 7 Για τη σχέση του διηγήματος με το έργο του Μπεκκαρία βλ. Δημήτρη Τζιόβα, Α.Ρ.Ραγκαβής, *Διηγήματα*, ό.π., σ. 36 επ. όπως και το εξαιρετικό άρθρο της Βίκυς Καλαντζοπούλου,

- A.P.Ραγκαβή, «Αι φυλακαί ή η κεφαλική ποινή» Κονδυλοφόρος, 3, 2004, σ. 25 επ., καθώς και Λ. Χατζοπούλου, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής. Μαρτυρία λόγου. Αφήγηση, ρητορική, ιδεολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, σ.115. Υπάρχουν και άλλοι Έλληνες συγγραφείς που έχουν επηρεαστεί από έργο του Μπεκκαρία μέσω του Κοραή όπως ο Παύλος Καλλιγιάς ο οποίος αφενός παρουσιάζει το έργο στη Αθήνα το 1866 αλλά από την άλλη εμπνέεται από αυτό στο μυθιστόρημά του *Θάναος Βλέκας*, όπου καταγγέλλει με την περιγραφή που κάνει τις άθλιες συνθήκες των ελληνικών φυλακών της εποχής. Στη θανατική εκτέλεση αναφέρονται και άλλα λογοτεχνικά κείμενα όπως ο Λέανδρος του Παν. Σούτσου που γράφεται το 1934 (επιμ. Γ. Βελουδή, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα, 1996) ή ο *Πολυπαθής* του Γρηγορίου Παλαιολόγου που δημοσιεύεται δύο χρόνια μετά το διήγημα του Ραγκαβή, το 1839 (Αθήνα, Ερμής, 1989 με εισαγωγή του Άλκη Αγγέλου).
- 8 Michelle Perrot, *Les ombres de l'histoire. Crimes et chatiment au XIXe siecle*, Παρίσι, Flammarion, 2001, σ. 118 και σημ. 80
 - 9 Όπως το κάνει με πολύ επιτυχημένο τρόπο η Βίκυ Καλαντζοπούλου, *όπ.π.*, σελ.59-63
 - 10 A.P. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, Πρόλογος, Τ. Καγιαλής, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 1999, τ. Β', σ. 34
 - 11 Κατά σειρά ο Παλαμάς, ο Σαχίνης και ο Βίττι, βλ. Καλατζοπούλου, *όπ.π.*, σ. 70. Το πρόβλημα των ελληνικών φυλακών με τους είκοσι χιλιάδες φυλακισμένους κάτω από συνθήκες κάθε άλλο παρά ιδανικές, αν εξαιρεθούν οι νέες κατηγορίες που είναι οι ναρκομανείς και οι αλλοδαποί, παρουσιάζει περίπου τα ίδια χαρακτηριστικά και βασικά προβλήματα.
 - 12 Πλην της θανατικής ποινής, που πάντως τίθεται έντονα σε άλλους νομικούς πολιτισμούς, το πρόβλημα των ελληνικών φυλακών με συνθήκες κάθε άλλο παρά ιδανικές, αν εξαιρεθούν οι νέες κατηγορίες που είναι οι ναρκομανείς και οι αλλοδαποί, παρουσιάζει περίπου τα ίδια χαρακτηριστικά και τα ίδια βασικά προς λύσιν προβλήματα.
 - 13 Τάκης Καγιαλής, *Γλουμουμάουθ. Ο Βικτωριανός Α. Ρ. Ραγκαβής*, Νεφέλη, Αθήνα, 1991, και Δ. Τζιόβα, *Α. Ρ. Ραγκαβής, Διηγήματα, όπ.π.*
 - 14 Η έντονη κοινωνική ευαισθησία του Καρκαβίτσα δεν έγινε αντιληπτή από κριτικούς όπως ο Κορδάτος ή ο Άλκης Θρύλος, όπως επισημαίνει ο Παπαδημητρακόπουλος, *όπ.π.* Ο συγγραφέας πάντως υποστηρίζεται από τον Παλαμά, βλ. Κ. Παλαμάς, «Τα πρώτα διηγήματα του Καρκαβίτσα» στα *Άπαντα*, Γκοβόστης- Μπίρης, Αθήνα, χ.χ., τόμος Β'.
 - 15 Για τη σχέση δικαίου και λογοτεχνίας βλ. Γιώτα Κραβαρίτου, *Αρμενόπουλος*, 2005 και παραπεμπόμενη βιβλιογραφία.
 - 16 Ο Βικτόρ Ουγκό στο έργο αυτό δείχνει όχι μόνο τα όρια του θετού δικαίου –όπως υπογραμμίζει ο Philip Malaurie στο *Droit et Litterature, Anthologie*, Cujas, Παρίσι, 1977– αλλά ιδίως την ανάγκη εξανθρωπισμού του, κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
 - 17 *Les derniers jours d'un condamné*, 1882, τέλος του προλόγου.
 - 18 Βλ. Αλεξάνδρας Ιωαννίδου, κείμενο στο τεύχος
 - 19 Όπως η θανατική ποινή σε θάνατο του Μανώλη Αναγνωστάκη και άλλων Ελλήνων συγγραφέων.
 - 20 Βλ. Βασίλη Κούρτη, «Μήπως ο λαός δεν εγνώριζε την κεφαλκήν ποινήν; Βέβαια! αλλ'αποστρέφεται εκ βάθους ψυχής την ποινήν ταύτην» και την παραπεμπόμενη βιβλιογραφία.
 - 21 Εκτός από την απόρριψη της δημόσιας εκτέλεσης από τους ανθρώπους ο Ποινικός Νόμος του 1834 πρόβλεπε ότι το σώμα του καταδικασθένος εις θάνατον διά της λαιμητόμου «ενταφιάζεται ησύχως και άνευ πομπής διά της Αστυνομίας».
 - 22 Από τον Ουγκό και τους άλλους Γάλλους συγγραφείς που αναφέρει η Β. Καλαντζοπούλου, τους Έλληνες λογοτέχνες που έχουν ασχοληθεί με το ίδιο θέμα τα πρώτα χρόνια του νεοελληνικού κράτους όπως ο Σούτσος, ο Παλαιολόγος, μέχρι τον Φουκώ. Και ο Ραγκαβής βέβαια, ο οποίος σε άλλο έργο του, στον *Συμβολαιογράφο* περιγράφει μια ματαιωμένη εκτέλεση σε «απαίσιο αγρό» (Διηγήματα, *όπ. π.*, σ.552 επ.): εδώ είναι επηρεασμένος βέβαια από τον Φάουστ του Γκαίτε του τον οποίο και πρώτος μετέφρασε τον ελληνικά. Ο Γκαίτε αναφέρεται στη θανατική καταδίκη της Μαργαρίτας χωρίς ωστόσο την περιγράφει. Βλ. Γιώτα Κραβαρίτου, *Φάουστ, Συμμετοχή στον τιμητικό τόμο του Φαίδωνα Κοζύρη, Justice: In particular*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 2007.
 - 23 Victor Hugo, *Choses Vues*, 26 Οκτωβρίου, Τίτλος, πολιτισμός της Ελλάδος. Σημειωτέον ότι τη λαιμητόμο την μετέφεραν- σε κομμάτια με καράβι στον εκάστοτε τόπο εκτέλεσης, όπου και την συναρμολογούσαν εκ νέου. Η μόνιμη εγκατάστασή της έγινε τελικά στο Ναύπλιο.
 - 24 Γράφει η εφημερίδα με τον δηλωτικό τίτλο *Ο Συνταγματικός Έλλην* που παραπέμπεται από τον Δωροβίνη, *όπ. π.*
 - 25 Α. Καρκαβίτσα, *όπ.π.*, σ.343-4
 26. *Όπ. π.*, σ. 343-4. Εννιά χρόνια νωρίτερα, το 1885, ο Δημήτριος Βικέλας έγραφε με αφορμή επίσκεψή του στις φυλακές της Πάτρας : «Ανάγκη μετά λύπης να ομολογήσω, ότι ως προς το κεφάλαιο των φυλακών ευρισκόμεθα εισέτι ενταύθα εν πλήρει μεσαιώνι...» (*Επιστολαί προς φίλον, όπ. π.*, σ. 39)
 - 27 Ο Καρκαβίτσα περιγράφει τους δύο δήμιους που συναντά στη «χιλιόκαλη σπηλιά» στο Μπούρζι που κρύβει τους δύο δράκους δημίους, αλλά με τρόπο ιδιαίτερα αντικειμενικό, αποστασιοποιημένο και διεισδυτικό. Το πορτραίτο του Αμοιραδάκη που έχει κάνει είκοσι εννιά εκτελέσεις. «...το δώμα που κατοικεί είναι σαν κελλί καλόγερου. Άγιες εικόνες και καντήλια και λιβανιστήρια και κομβολόγια κρέμονται από τους τοίχους. Κρέμονται μαζί με άλλες εικόνες του βασιλιά και της βασίλισσας και του διαδόχου σε μεγάλο σχήμα· του Γρίβα, του Κουμουνδούρου και του Δεληγιώργη· κάποιων αξιωματικών και γυναικών πολλές... Ο Αμοιραδάκης είναι Κρητικός· ήταν όμως πολιτογραμμένος Έλλην. Έκαμε ένα φόνο στην Κρήτη και ο Πρόξενος τον εσύλλαβε και τον έστειλε εδώ συνωδευόμενον όπου εκαταδικάστηκε. Εγράφηκε δήμιος εις τα '85 για πέντε μοναχά χρόνια, αλλ' ο εισαγγελέας τον απάτησε, λέγει, και του έγραψε δέκα. Δεν βλέπει την ώρα να σωθή ο καιρός του και να φύγει απ' αυτό το έργο, που μισεί σαν τον διάβολο, και να ζήσει με τον κόσμο. Έχει γυναίκα στη Μήλο, η οποία έρχεται κάποτε και τον βλέπει... Μας διηγάται με κάποια βία για τας θανατικές εκτελέσεις του· μας λέγει ποιοι από τους θανατωμένους εφάνησαν παλληκάρια και ποιοι δειλοί και αμέσως κατά τον καθένα λαβαίνει και ανάλογη έκφραση, πότε εξευτελισμένη, περιφρονητική για τους δειλούς ως να ντρέπεται και κάνει λόγο για δαύτους, πότε περήφανη, ζωηρή, μεγαλόφωνη όταν πρόκειται για παλληκάρια, μ' ένα ανάβλεμμα αφηρημένο, με το πρόσωπο κατά τα ψηλά, σαν εμπνευσμένος τραγουδιστής που ζητεί ανάλογη φράση, να τρανολαλήση του παλληκαρισμού το είδωλο», *όπ.π.*, σ. 375-7.
 - 28 Αυτό ισχύει για τη μητέρα ενός από τους δύο δημίους που περιγράφει ο Καρκαβίτσα. Η μάνα του Τελώνη «επήγαινε συχνά στο θαλασσόπυργο να βλέπη τον υγιό της» και όταν

- ύστερα από μια συμπλοκή το φρουραρχείο δεν την άφηνε «η άμοιρη για πολύν καιρό ήρχετο κι εκάθητο στ' ακρογιάλι να βλέπη το Μπούρζι και να μύρεται ολημερίς.- Αν είναι κακός για όλους για μένα είναι το παιδάκι μου! έλεγε. Η άλλη πάλι η μάνα του Μπεκιάρη στο Άργος ποτέ δεν εδέχθηκε από το γιο της χρήματα. Εξενοδούλευε αδύνατη και άρρωστη, πολλές φορές επεινούσε, δεν είχε ρούχα να ντυθή, μα πάντα έσπρωχνε από μπροστά της της αδικίας το κέρδος.- Τι, θα πάρω λεφτά από τα αίματα του κόσμου!...έλεγε με θυμό.» Και προσθέτει ο Καρκαβίτσας «Χαμάλη κόσμε' σε αγνίζουν οι γυναίκες σου!», *όπ.π.*, σ.380
- 29 Victor Segalen, *Les immémoriaux*, "La loi nouvelle", παρατίθεται από τον Cyril Le Meyr, *Litterature et droit*, σ.370
- 30 Η χώρα μας έχει καταγγεληθεί για την πολύ εύκολη χρήση από αστυνομικά όργανα των φονικών τους όπλων που αφαιρούν ζωές, τη ζωή τους χάνουν οι παράνομοι μετανάστες που έρχονται με τα πλοιάρια των σύγχρονων 'δουλεμπόρων' στα νησιά του Αιγαίου, κλπ. , σύμφωνα με την τελευταία Έκθεση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την εφαρμογή του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων.
- 31 Κατά καιρούς τόσο σε κάποια ευρωπαϊκά κράτη όπως και παρ' ημίν ορισμένοι θέτουν το ζήτημα της επαναφοράς της θανατικής ποινής και δημιουργούν συζήτηση, όπως έγινε πρόσφατα στην Πολωνία ή πριν δέκα περίπου χρόνια στην Ελλάδα όταν εξήντα ένα μέλη του Κοινοβουλίου με αφορμή την τιμωρία του εμπόρων ναρκωτικών κατέθεσαν σχετική πρόταση. Βλ. και την αρθρογραφία στις εφημερίδες το Βήμα (Κ. Παπαναστασίου, 7.12 97, Θ. Π. Λιάνου 14.12.97 και 30.11.97, Η. Ν. Ηλιακόπουλου, 25.1.98) και τα *Νέα* (Ευτύχη Μπιτσάκη 5.12.97, Ανδρέα Λοβέρδου 21.11.97, Κώστα Μποτόπουλου, 14.11.97). Στην επιχειρηματολογία των υποστηρικτών της θανατικής ποινής είναι ορατή η άγνοια του ζητήματος στο πλαίσιο του ελληνικού και του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού, αναπτύσσουν επιχειρήματα που προέρχονται από άλλους νομικούς πολιτισμούς –πράγμα λυπηρό– και δεν εμβαθύνουν στην αναγκαιότητα και τη διερεύνηση των προλήψεων.
- 32 Όπως το βιβλίο του Τρούμαν Καπότε που γυρίστηκε σε ταινία ή το βιβλίο της Σώτης Τριανταφυλλίδη, *Η συγχώρεση*.
- 33 James Q. Whitman, «The neo-romantic turn», Pierre Legrand-Roderick Munday (ed.), *Comparative Legal Studies, Traditions and Transitions*, Cambridge University Press, 2003 σ. 329 και 333. Για τις επιτεινόμενες διαφορές στις ποινές μεταξύ Ευρώπης, όπου μειώνονται, και ΗΠΑ όπου επιμηκύνονται, τα τελευταία τριάντα χρόνια βλ. του ίδιου, *Harsh Justice: Criminal Punishment and the Widening Divide Between America and Europe*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2003.
- 34 Ας σημειωθεί ότι αστυνομική λογοτεχνία υφίσταται στην Κίνα ήδη από τον δέκατο έβδομο αιώνα, πριν ακόμη αναπτυχθεί στην Ευρώπη.
- 35 Και στην Ευρώπη υπήρξαν σύντομοι ιστορικοί περίοδοι ενεργοποίησης της θανατικής ποινής, σε περιόδους πολέμου, αλλά την απετάξατο ήδη από το 1950. Και στη χώρα μας βέβαια που όχι μόνο έγινε δεκτή τελικά αλλά και εφαρμόστηκε και σε υψηλά ιστάμενα πρόσωπα που τους ανέθεσαν τον ρόλο του εξιλαστήριου θύματος σε εποχές μεγάλων εθνικών συμφορών– μικρασιατική καταστροφή, γερμανική κατοχή. Εφαρμόστηκε κυρίως από τα στρατοδικεία κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και μετά το τέλος του, με αποκορύφωμα την εκτέλεση του «άνθρωπου με το γαρύφαλλο», του Μπελογιάννη, που σχολιάστηκε σε ολόκληρο τον κόσμο. Από τη λαϊκή άρνηση στην αποδοχή και επιβολή και χρησιμοποίησή της από την έννομη τάξη, στην αμφισβήτηση και στην οριστική κατάργησή της, η ιστορία της θανατικής ποινής στην Ελλάδα φαίνεται πως ακόμη δεν έχει γραφεί.
- 36 Walter Benjamin, *Για μια κριτική της βίας*, μτφρ. Λεωνίδα Μαρσιανού, επιμ. Παναγιώτη Καλαμαρά, *Ελευθεριακή Κουλτούρα*, Αθήνα 2002, σ.29